

ΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΝΕΙΛΟΥ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ

Υ Π Ο
ΚΩΝ. Ι. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, πτ. Θ.

Α. Ο ΟΣΙΟΣ ΝΕΙΛΟΣ ΚΑΙ Η Ζ' ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΣΥΝΟΔΟΣ.

Οι θέσεις του όσιου Νείλου (360-430)¹ στο θέμα τής προσκυνήσεως τῶν Ἀγίων Εἰκόνων περιέχονται σέ δύο ἐπιστολές του, «Ὀλυμπιόδωρῳ Ἐπάρχῳ»² καί «Ἡλιοδῶρῳ Σιλενταρίῳ»³, οἱ ὁποῖες συμπεριελήφθησαν στόν πίνακα τῶν θεμάτων καί συζητήθηκαν κατὰ τήν διάρκεια τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου⁴.

Ἡ πρώτη ἀπό αὐτές τίς ἐπιστολές ἔγινε ἀντικείμενο ἔριδας, ὅσον ἀφορᾷ στό περιεχόμενό της, καθῶς τήν ἐπικαλοῦντο, γιά νά ὑποστηρίξουν τίς θέσεις τους, τόσο οἱ εἰκονομάχοι, ὅσο καί οἱ ὀρθόδοξοι θεολόγοι. Συγχρόνως ὅμως ἀμφισβητήθηκε ἡ γνησιότητα καί τῶν δύο αὐτῶν ἐπιστολῶν, καθῶς διατυπώθηκε ὁ ἰσχυρισμός ὅτι δέν προέρχονται πρωτοτύπως ἀπό τήν γραφίδα τοῦ ὁσ. Νείλου.

1. Γιά μιᾶ πρώτη μελέτη τοῦ βίου τοῦ ὁσ. Νείλου καί τῆς συγγραφικῆς του δραστηριότητος, ἀναφέρονται ἐδῶ κατ' ἐπιλογὴν μελέτες καί ἄρθρα πού παρουσιάζουν ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον. M. G. Guérard, Nil d' Ancyre, Dictionnaire de Spiritualité, 11 Paris (1981), 345-386, J. Gribomont, «Nilo di Ancira», Dictionario Patristico e di Antichità cristiana, 2 (1984), στ. 2403-2405, The Oxford Dictionary of the christian church (ἐκδ. ἀπό F. L. Cross), London 1985³, σ. 960-961, J. Q u a s t e n, Patrology 3 (1986), 496-504, Π. Χρήστου, Νείλος Ἀσκητής, Ἑλλ. Πατρολογία 3 (1987), 226-237, Γεωργίου Δράγα, πρωτοπρεσβυτέρου, «Γενική εἰσαγωγή περὶ τοῦ Ἀγίου Νείλου καί τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ», Ἑλλ. Πατρολογία (ἐπανέκδοση τῆς ἐκδ. Migne ἀπό τὸν πρωτοπρ. Ἰωάννη Διώτη) 79 (1988), 7-14.

Οἱ κλασσικὲς ἐργασίες τῶν K. H e u s s i, Untersuchungen zu Nilus dem Asketen, Leipzig 1917 καί F. D e g e n h a r t, Der heilige Nilus Sinaita, sein Leben und seine Lehre von Mönchtum, Münster 1915, ἔχουν βέβαια διορθωθεῖ σέ ἀρκετὰ καί σημαντικὰ σημεία, ὅμως εἶναι ὀγκώδεις καί ἐξαντλοῦνται σέ πολὺπλοκα φιλολογικὰ προβλήματα, γεγονός πού δέν τίς κάνει εὐχρηστες γιά μιᾶ εὐκόλη ἀντίληψη πληροφοριῶν. Ὡστόσο δέν πρέπει νά ἀγνοοῦνται.

2. PG 79, 577B κ. ἐξ.

3. PG 79, 580B κ. ἐξ.

4. J. D. M a n s i, Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio, 13 (1960), 32-37 (ἀνατύπωση, Graz, Austria).

I. Ἡ ἔριδα περὶ τὴν ὀρθοδοξία τῶν ἐπιστολῶν.

Ἡ ἀμφισβήτηση ἀπὸ μέρους τῶν ὀρθοδόξων θεολόγων τοῦ ὀρθοδόξου φρονήματος τῆς ξα' (61) ἐπιστολῆς τοῦ βιβλίου ἐπιστολῶν τοῦ ὁσ. Νείλου προήλθε ἀπὸ τὴν χρῆση τῆς κατὰ τὴν εἰκονομαχικὴ σύνοδο τῆς Ἱερείας (754), ὅπου ἡ σύνοδος ἐλέγξασα τὴν ἐπιστολὴ αὐτῆ τοῦ ὁσ. Νείλου ἀποφάνθηκε ὅτι στρεφόταν κατὰ τῆς προσκυνήσεως τῶν Ἀγίων Εἰκόνων⁵.

Κατὰ τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (787) καὶ κατὰ τὴ συζήτηση τῶν κειμένων τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἤδη ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ θέμα τῶν εἰκόνων, ἐγέρθηκε τὸ ζήτημα περὶ τῆς ὀρθοδοξίας τοῦ σχετικοῦ κειμένου τοῦ ὁσ. Νείλου. Τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ ὀρθοδόξου φρονήματος τοῦ κειμένου αὐτοῦ δὲν τέθηκε εὐθέως καὶ κατηγορηματικῶς, ἀλλὰ ὑποθετικῶς, ὕστερα ἀπὸ εἰσήγηση τοῦ πρεσβυτέρου Θωμᾶ, τοποτηρητῆ τῶν Ἀνατολικῶν, ὁ ὅποιος δήλωσε ὅτι «θρυλλοῦσι τινὲς περὶ τοῦ ἁγ. Νείλου, ὡς κατὰ τῶν εἰκόνων συγγεγραφότος»⁶. Ἡ σύνοδος συγκατένευσε ἀμέσως στὸ αἴτημα ἀναγνώσεως τῆς σχετικῆς ἐπιστολῆς καὶ ἀνέθεσε τὴν ἀνάγνωση τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ὁσ. Νείλου πρὸς τὸν ἑπαρχο Ὀλυμπιόδωρο, στὸν διάκονο Κοσμά.

Τὸ πόρισμα τῆς συνόδου ἦταν ὁμόφωνο, ἀλλὰ καὶ ἀποκαλυπτικόν. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ ὁσ. Νείλου εἶχε ὑποστῆί χάλκευση ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἀντικαταστήσει στὸ κείμενο ὀλόκληρη φράση μὲ λέξη, ἡ ὁποία ἀναιροῦσε τὸ νόημα τὸ ὁποῖο ἤθελε νὰ ἀποδώσει ὁ ὁσ. Νεῖλος. Συγκεκριμένα, ἐνῶ τὸ κείμενο προέτρεπε «ἱστοριῶν δὲ Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης πληρῶσαι ἔνθεν καὶ ἔνθεν χειρὶ καλλίστου ζωγράφου τὸν ναὸν τὸν ἅγιον»⁸, οἱ εἰκονομάχοι χάλκευτες εἶχαν ἀντικαταστήσει τὴ φράση «πληρῶσαι ἔνθεν καὶ ἔνθεν» μὲ τὴ λέξη «λεύκανον»⁹ τὸ ὁποῖο, ὡς φυσικόν, ἀναιροῦσε τὸ νόημα ποὺ διετύπωνε ὁ ὁσ. Νεῖλος¹⁰.

Συγχρόνως πρὸς τὴν ἀποκάλυψη αὐτῆ, τέθηκε ὡς θέμα στὴ σύνοδο¹¹,

5. Βλ. A. C a m e r o n, A quotation from S. Nilus of Ancyra in an iconodule tract? *Journal of Theological Studies* 27 (1976), 128-131. Φαίνεται ὅτι παρόλες τὶς διευκρινίσεις τῆς Ζ' Οἰκ. Συνόδου, τὸ θέμα τῆς ξα' ἐπιστολῆς τοῦ ὁσ. Νείλου ἀνακινήθηκε καὶ στὴ σύνοδο τῶν εἰκονομάχων τοῦ 815 (αὐτόθι, 131).

6. M a n s i, 33.

7. «Θεόδωρος ὁ ὁσιώτατος ἐπίσκοπος Μύρων εἶπεν· ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἢ ἀναγνωσθεῖσα, πρῶην φਾਲσευθεῖσα, ἀπόλεσε καὶ ἐπλάνησεν ἡμᾶς· ἐδοκοῦμεν γὰρ ἀκεραίαν αὐτὴν εἶναι, ἀνεπιβούλευτον» (αὐτόθι, 36).

8. P G 79, 577D.

9. M a n s i, 36.

10. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ προσπάθεια κριτικῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ συγκεκριμένου κειμένου τῆς ξα' ἐπιστολῆς τοῦ δ' βιβλίου ἐπιστολῶν τοῦ ὁσ. Νείλου ἀπὸ τὸν H. G. T h ü m m e l, Nilos von Ankyra über die Bilder, *Byzantinische Zeitschrift* 71 (1978), σ. 21.

11. Ἡ ἐρώτηση αὐτὴ τέθηκε ὑπὸ μορφῆ ἐπιπλήξεως ἀπὸ τὸν Εὐθύμιο Σάρδεων:

τὸ πῶς οἱ εἰκονομάχοι ὑποστήριξαν αὐτὴν τὴν ἀποψή τους, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὐτῆ τοῦ ὁσ. Νείλου στρεφόταν κατὰ τῶν εἰκόνων. Ὁ Γρηγόριος Νεοκαισαρείας ὁμολόγησε, ὅτι «ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος ἡμῶν καρδία καὶ φάσκοιτες εἶναι σοφοὶ ἐμωράνθημεν»¹², διευκρινίζοντας ὅτι οἱ εἰκονομάχοι «ἐξηπάτησαν» τὴν σύνοδο ἐπιδεικνύοντας ἀντὶ βίβλων «πιπτάκια»¹³, τῶν ὁποίων μάλιστα δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ διενεργηθεῖ λεπτομερῆς ἐξέταση.

Τὸ ὀρθὸ κείμενο τῆς ξα' ἐπιστολῆς τοῦ δ' βιβλίου ἐπιστολῶν τοῦ ὁσ. Νείλου ἀποκαταστάθηκε πανηγυρικῶς, ἀφοῦ προηγουμένως ἀναγνώσθηκε, κατ' ἀντιπαράθεση καὶ ἄλλη βίβλος (ἐπιστολῶν τοῦ ὁσ. Νείλου), ἡ ὁποία περιεῖχε τὴν ἐπίμαχη ξα' ἐπιστολή, ἡ ὁποία συμφωνοῦσε μὲ τὴν ἔκδοση τῆς βίβλου ἐπιστολῶν τοῦ ὁσ. Νείλου ποῦ εἶχε ἀναγνωσθεῖ προηγουμένως.

Τέλος, ὁ Κωνσταντῖνος, ἐπίσκοπος Κωνσταντίας τῆς Κύπρου, συνόψισε τὶς θέσεις τῆς Συνόδου καὶ τὶς διατύπωσε ὡς ἐξῆς: «ἰδοὺ ἀποδέδεικται σαφῶς, ὅτι οὗτος ὁ ἅγιος καὶ θεσπέσιος πατὴρ Νεῖλος τὰς ἁγίας εἰκόνας ἀπεδέχετο· κατηγορήθη δὲ ὑπὸ τοῦ ψευδοσυλλόγου ἐκείνου, ὡς κατὰ τῶν εἰκόνων λαλήσας, ὅθεν οὐ μόνον χριστιανοκατήγοροί εἰσιν οἱ δειλαιοὶ, ἀλλὰ μὴν καὶ ἁγιοκατήγοροι καὶ παραξалоῖται, συκοφαντοῦντες τοὺς θείους Πατέρας ἐν τῷ ψεύδει»¹⁴.

Μὲ τὸ τελικὸ αὐτὸ πόρισμα τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐπικυρώθηκε ἀκλονήτως ὁ ὀρθόδοξος χαρακτήρας τοῦ περιεχομένου τῆς ξα' ἐπιστολῆς τοῦ ὁσ. Νείλου.

II. Τὸ πρόβλημα τῆς ἀθθεντικότητας τῶν ἐπιστολῶν.

Στὰ πλαίσια τῆς φιλολογικο-ἱστορικῆς κριτικῆς τῶν διασωθέντων ἔργων τοῦ ὁσ. Νείλου ἀμφισβητήθηκε ἔντονα ἡ γνησιότητα τῶν δύο ἐπιστολῶν του, τῆς ξα' καὶ ξβ' τοῦ δ' βιβλίου ἐπιστολῶν.

Ἡ βάση ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίχθηκαν οἱ ἀμφισβητήσεις περὶ τὴν γνησιότητα τῶν δύο αὐτῶν ἐπιστολῶν, ὑπῆρξε ἡ ἀπουσία τους ἀπὸ τὸ corpus τῶν ἐπιστολῶν τοῦ ὁσ. Νείλου, ὅπως αὐτὸ διασώθηκε σὲ διάφορα χειρόγραφα. Οἱ δύο προαναφερθεῖσες ἐπιστολὲς περιέχονται στὸν cod. Barberinianus

«καὶ πῶς ὑμεῖς ἀρχιερεῖς ὄντες οὐκ ἐπεξηγήσατε ὀλοκλήρους τὰς χρήσεις ἀπὸ τῶν βιβλίων;» Mansi, 37.

12. Αὐτόθι.

13. Βλ. διαπραγμάτευση τοῦ ὅρου ἐν K. Heussi, (ἀνωτ. μνημ. ἔργο· Untersuchungen zu Nilus dem Asketen, Leipzig, 1917), σ. 77 κ. ἐξ. Ὁ K. Heussi εἶναι ὁ πρῶτος κλασσικὸς ἐρευνητὴς τοῦ ἔργου τοῦ ὁσ. Νείλου. Πολλὲς ἀπὸ τὶς θέσεις του σήμερα ἀναιροῦνται ἢ τίθενται σὲ συζήτηση καὶ ἀμφισβήτηση.

14. Mansi, 37.

gr. 41, f145¹⁵, πού συντέθηκε ἀπὸ τὸν Allatius γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς ἐκδόσεως ἐκ μέρους τοῦ τῶν ἔργων τοῦ ὁσ. Νείλου¹⁶. Ὁ J. M. Suarez, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἔγραψε περὶ τῶν ἔργων τοῦ ὁσ. Νείλου, παρατηρεῖ, ὅτι γιὰ πρώτη φορὰ συναντοῦσε τὶς ἐπιστολὲς αὐτὲς στὴ συλλογὴ τοῦ Allatius, ἐνῶ προηγουμένως ἦταν γνωστὲς μόνο ἀπὸ τῆ συμπερίληψή τους στὰ πρακτικὰ τῆς Ζ' Οἴκουμενικῆς Συνόδου¹⁷. Ἡ ἀπουσία αὐτῆ τῶν ἐπιστολῶν ἀπὸ ἀρχαιότερους κώδικες ὥθησε τὸν K. Heussi, κλασσικὸ ἐρευνητὴ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὁσ. Νείλου, νὰ τὶς τοποθετήσῃ στὸν 8ο αἰ., τὴν ἐποχὴ δηλ. τῆς Ζ' Οἴκ. Συνόδου, μεταθέτοντας τὴν χρονολογία τους κατὰ 4 περίπου αἰῶνες¹⁸.

Τὴν θέση αὐτῆ τοῦ Heussi ἀναιροῦν μεταγενέστεροι ἐρευνητές. Ὁ J. Gribomont, ἀν καὶ θέτει ἐρωτήματα περὶ τῆς γνησιότητος τῶν ἐπιστολῶν μὲ βάση τὴν ἀπουσία τους ἀπὸ παλαιότερες συλλογές, δὲν ἀρνεῖται τὴν ἀρχαιότητά τους¹⁹.

Διεξοδικότερα συζητᾷ τὸ θέμα ὁ A. Cameron, ὁ ὁποῖος καὶ προσπαθεῖ νὰ αἰτιολογήσῃ τὴν ἀπουσία τους ἀπὸ τὸ βασικὸ κώδικα Ottob. gr. 250 (1α' αἰ.). Ὁ κώδικας αὐτὸς περιεῖχε τρία βιβλία ἐπιστολῶν τοῦ ὁσ. Νείλου. Ὁμως, τὸ πρῶτο βιβλίον τοῦ κώδικα αὐτοῦ, πού περιεῖχε 329 ἐπιστολές, ἀπουσιάζει²⁰. Ὁ Cameron πιστεύει, ὅτι οἱ δύο ἐπίμαχες ἐπιστολές ἀνήκαν στὸ ἀπολεσθὲν βιβλίον, τοῦ ὁποῖου ἡ συλλογὴ (πιθανότατα μὲ αὐτὴ τὴν μορφή) ἦταν γνωστὴ στὴν Ζ' Οἴκ. Σύνοδο. Ὁ Cameron γιὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀπο-

15. J. Gribomont, *La tradition manuscrite de Saint Nil, I. La correspondance*, *Studia Monastica* 11.2, Barcelona (1969), σ. 254.

16. Allatii Leonis, *De Nili et eorum scriptis Diatribae*, Romae 1668. Ὡς γνωστὸν, ὁ J. P. Migne, γιὰ τὴν ἐκδοση τῶν ἔργων τοῦ Ὁσ. Νείλου, στηρίχθηκε στὴν ἐκδοση τοῦ Allatius.

17. Jos. Mariae Suardesii, *Dissertatio de operibus S. Nili quae e graeco latina fecit et primus edidit*, ἐν J. P. Migne, *Patrologiae Cursus Completus*, 79 (1860), σ. 1361.

18. K. Heussi, ἀνωτ. μνημ. ἔργο, σ. 77. Κατὰ τὸν A. Cameron, ὁ K. Heussi εἶναι προσεκτικὸς στὴ διατύπωση τῶν ὑποθέσεων πού κάνει σχετικὰ μὲ τὴν γνησιότητα τῶν ἐπιστολῶν. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ στάση τοῦ K. Heussi, σὲ σχέση μὲ τὴ σύγχρονη ἔρευνα, μᾶλλον συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς γνησιότητος τῶν ἐπιστολῶν. Πρβλ. F. Conca, *Le «Narrationes» di Nilo e il romanzo Graeco*, ἐν *Studi bizantini e neogreci, Atti del IV congresso nazionale di studi bizantini*, Galatina 1983, σ. 359. Βλ. ἐπίσης: L. Brehier, *L' Art Byzantin*, Paris 1928, σ. 58-60, ὅπου ὁ συγγραφέας, συνδέοντας τὰ σχετικὰ κείμενα περὶ εἰκόνας τοῦ ὁσ. Νείλου μὲ τὴ Ste-Constanza τῆς Ρώμης, παραδέχεται συγχρόνως τὴν πρῶτῃ χρονολόγηση τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν.

19. J. Gribomont, ἀνωτ. μνημ. ἔργο, σ. 254.

20. A. Cameron, *The authenticity of the letters of Saint Nilus of Ancyra*, ἐν *Greek-Roman and Byzantine Studies* 17. 2 (1976), σ. 191. Ὁ Cameron διευκρινίζει ὅτι στηρίζεται στὴν πρωτοποριακὴ ἐργασία τοῦ J. Gribomont (αὐτόθι).

ψή του περὶ τῆς ἀϋθεντικότητος τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν, ἀναφέρει τὸ παράδειγμα τοῦ Θεοδώρητου Κύρου (393-466), συγχρόνου τοῦ ὁσ. Νείλου, τοῦ ὁποίου πολλὰς σημαντικὰς ἐπιστολὰς ἔγιναν γνωστὰς μέσω τῶν πρακτικῶν διαφόρων συνόδων τῆς Ἐκκλησίας²¹.

Ἐπισημαντικῶς ἀναφέρεται στὶς δύο αὐτὰς ἐπιστολὰς καὶ ὁ H. G. Thümmel, ὁ ὁποῖος καὶ ἀναίρει τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Heussi, ὅτι πρόκειται γιὰ κείμενα τοῦ 8ου αἰ. καὶ προβαίνει σὲ ἀνάλυση τῆς ζα' ἐπιστολῆς. Ὁ ἴδιος συγγραφεὺς ἐπιχειρεῖ στὸ τέλος τῆς ἐργασίας του κριτικὴ ἀποκατάσταση τῆς πιὸ πάνω ἐπιστολῆς²².

Ἡ προβληματικὴ τῆς γνησιότητος τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν ἐδράζεται στὶς συνθῆκες διάσωσής τους. Δεδομένου ὅτι τὸ corpus στὸ ὁποῖο καταχωρίζονται σήμερα²³ ἀποτελεῖ κατασκευὴ τοῦ 7ου αἰ. (ὄχι βασιμμένη στὸ ἀρχικὸ corpus, τοῦ ὁποίου ἡ λεπτομερὴς περιγραφὴ ἀγνοεῖται) καὶ δεδομένου, ἐπίσης, ὅτι πολλὰς ἀπὸ τὶς ἐπιστολὰς τοῦ ὁσ. Νείλου θεωροῦνται ὡς προσερχόμενες ἀρχικῶς ἀπὸ τὴν γραφίδα τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου²⁴, καθίσταται σαφές, ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἔχει ὑποχρέωση ν' ἀντιμετωπίζει κριτικῶς, ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς γνησιότητος τέτοιων κειμένων, κάθε περίπτωση κινοῦσα τὴν ὑπόψια τῆς²⁵. Στὴ συγκεκριμένη πάντως περίπτωση, τὰ μέχρι σήμερα δεδομένα τῆς κριτικῆς ἔρευνας μαρτυροῦν —ἀντιθέτως πρὸς τὶς θέσεις τοῦ Heussi— περὶ τῆς ἀρχαιότητος τῶν ἐπιστολῶν καὶ κυρίως περὶ τῆς ἀρχικῆς προέλευσής τους ἀπὸ τὴν γραφίδα τοῦ ὁσ. Νείλου²⁶.

21. Αὐτόθι, σελ. 192.

22. H. G. Thümmel, ἀνωτ. μνημ. ἔργο, σελ. 10 κ. ἔξ.

23. Ὁ λόγος περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Migne τὸ 1860, κἀνοντας ὁμως χρῆση τοῦ ἔργου τοῦ Allatius (1669).

24. Βλ. τὴ θαυμάσια ἐργασία τοῦ S. Haidacher, Chrysostomusfragmente in der Briesfsammlung des hl. Nilus: Χρυσοστομικά, Roma 1908, 226-234, ὅπου μελετᾶται ἀκριβῶς τὸ θέμα αὐτό.

25. Εἶναι ἀναγκαῖα ἡ κριτικὴ ἐκδοσις τῶν ἐπιστολῶν τοῦ ὁσ. Νείλου, γεγονὸς ποὺ διαφαίνεται τόσο ἀπὸ τὴν εἰσαγωγικὴν, στὸ θέμα, διαπίστωση προβλημάτων ἀπὸ τὸν J. Quastén, Patrology, 3 (1986) 496-504, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν κριτικὴν θεώρηση τοῦ σωζομένου corpus τῶν ἐπιστολῶν ἀπὸ τὸν J. Griboimont, ἀνωτ. μνημ. ἔργο, σ. 231-268.

26. Πρόσοθετο ἐπιχειρήμα ὑπὲρ τῆς γνησιότητος τῶν ἐπιστολῶν καὶ κυρίως τῆς ζβ' ἐπιστολῆς τοῦ δ' βιβλίου ἐπιστολῶν τοῦ ὁσ. Νείλου θεωρεῖται ἡ ὑπὸ συζήτηση σχέση τῆς ζβ' ἐπιστολῆς μὲ τὸ ἔργο «Διηγῆματα εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῶν ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ μοναχῶν καὶ εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν Θεοδοῦλου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ» (PG 79, 589-694). Ἐὰν καὶ ὁ K. Heussi (ἀνωτ. μνημ. ἔργο, σ. 151-152) ἀμφισβήτησε τὴν μετὰξὺ τους σχέση, δημιουργώντας ἓνα κύκλον ὁμοϊδεατῶν καὶ παρὰ τὶς ἐνστάσεις τοῦ F. Degenhart, (Der heilige Nilus Sinaita, Münster 1915, σ. 25-26), πρῶτα ὁ H. Ringhausen (Zur verlassenschaft und Chronologie der dem Nilus Ancyranus zugeschriebenen Werke, Frankfurt 1967), καὶ ἔπειτα ὁ F. Conca («Nilus Ancyranus, Narratio», Teubner 1983, κριτ. ἐκδοσις) κατέδειξαν τὴν γνησιότητα τῶν «Διηγῆματων...». Αὐτό, σὲ

B. ΘΕΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΕΡΙ ΕΙΚΟΝΩΝ ΣΤΙΣ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΤΟΥ ὉΣ. ΝΕΙΛΟΥ.

Ἡ διδασκαλία τοῦ ὁσ. Νείλου περὶ τῶν Ἀγίων Εἰκόνων στερεῖται συστηματικῆς ἀναπτύξεως καὶ πλούτου θεολογικῶν σχολίων, ὅπως αὐτὸς παρατηρεῖται στὰ συστηματικὰ θεολογικὰ κείμενα τοῦ 8ου καὶ 9ου αἰ. Αὐτὸ θεωρεῖται φυσικὸ γιὰ τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 5ου αἰ., ὅπου δὲν ἔχει παγιωθεῖ συστηματικὴ θεολογικὴ διδασκαλία περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων. Ἄλλωστε ἡ πρόκληση τῆς εἰκονομαχίας ἦταν αὐτή, ποὺ ὄθησε τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ν' ἀναπτύξουν συστηματικὴ διδασκαλία περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ἀπουσίαζαν τὰ θεολογικὰ σχόλια πάνω στὸ θέμα αὐτὸ στοὺς προηγούμενους αἰῶνες. Μέσα στὸ πλαίσιο τῶν δεδομένων αὐτῶν θὰ ἐπεχειρηθεῖ μία παρουσίαση τῶν, ἐπὶ τοῦ θέματος τῶν εἰκόνων, θέσεων τοῦ ὁσ. Νείλου.

I. Ἡ πρόκληση ἐκ τῆς ἀνωριμότητας καὶ ἡ ἀνάγκη μετάβασης ἀπὸ τὸ «βρεφοπρεπές» στὸ «ἀνδροπρεπές» φρόνημα.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ὁσ. Νείλος παρέχει τὴ γνώμοδότησή του, σὲ θεολογικὰ καὶ ἄλλα προβλήματα, μόνο στὴν περίπτωση ποὺ προσκαλεῖται ἢ προκαλεῖται μὲ ὅποιοδήποτε τρόπο. Οἱ βασικὲς ἀναφορὲς τοῦ στὸ θέμα τῶν ἁγίων εἰκόνων ἐμπεριέχονται στὶς δύο προαναφερθεῖσες ἐπιστολές, οἱ ὁποῖες καὶ ἀναγνώσθηκαν κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Ζ' Οἰκ. Συνόδου, τὴν ξα' καὶ ξβ' τοῦ δ' βιβλίου ἐπιστολῶν²⁷.

Ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς ἐπιστολὲς ἀποτελεῖ ἀπάντηση σὲ σχετικὴ ἐρώτηση ἐπάρχου. Ἡ ἀπαντητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ ὁσ. Νείλου ἀποκαλύπτει

συνδυασμὸ μὲ τὴν παραδοχὴ τῆς ἀρχαιότητος προέλευσης τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς ἀπὸ τὸν Grihomont (ἀνωτ. μνημ. ἔργο, σ. 254) καὶ τὶς ἀξιόλογες παρατηρήσεις τοῦ A. Cameron (The authenticity..., σελ. 191 κ. ἐξ.), ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα περὶ τῆς προέλευσης τῆς ἐπιστολῆς καὶ τῶν Διηγημάτων ἀπὸ τὴν γραφίδα ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέα.

27. Ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον ἐμφανίζει κείμενο τῶν μέσων τοῦ 8ου αἰ., ποὺ ἐπιγράφεται «Παραστάσεις Σύντομοι Χρονικαὶ» καὶ ὅπου στὴν § 10 ἀπαντᾶται ἡ περιγραφή καταστροφῆς εἰκόνων ποὺ εἰκόνιζαν τοὺς τρεῖς πρώτους ἐπισκόπους Κων/πόλεως, Μητροφάνη (306-314), Ἀλέξανδρο (314-337) καὶ Παῦλο (337; - 350;), ὅπως καὶ τῶν εἰκόνων τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου ἀπὸ ὁπαδοὺς τοῦ Ἀρείου. Κατὰ τὸν A. Cameron, ὁ συγγραφεὺς τοῦ συγκεκριμένου τεμαχίου τῆς § 10, ποὺ ὀνομάζεται «Ἀγκυρανός», πρέπει νὰ εἶναι ὁ ὁσ. Νείλος γιὰ τρεῖς λόγους: α) διότι ἀναφέρεται σὲ θέμα εἰκόνων, β) διότι τοποθετεῖται τὸ ὄνομά του στὰ πρακτικὰ τῆς Ζ' Οἰκ. Συνόδου, γ) διότι ἐπιχειρεῖ πολεμικὴ ἐναντία στοὺς Ἀρειανούς, πολεμικὴ ποὺ ὁ ἐρευνητὴς συναντᾷ σὲ ἀρκετὲς ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς ποὺ διασώζονται κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ὁσ. Νείλου (βλ. I 70, 79, 114-116, 205-206, 286) (A. Cameron, A quotation..., σελ. 128-131).

τὸ εὐρὸν φάσμα τῆς ἄγνοιας τῶν χριστιανῶν τῶν πρώτων αἰώνων περὶ τῶν ὁρίων δυνατότητας εἰκονογράφησης, ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερα περὶ τῆς σχετικῆς θεματογραφίας.

Οἱ περιγραφές θεμάτων ζωγραφικῶν παραστάσεων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τοὺς αἰῶνες ἐκείνους, μᾶς πληροφοροῦν περὶ τῆς ἀπεικόνισεως στὶς παραστάσεις αὐτὲς κοσμικῶν (κυνηγετικῶν κυρίως) σκηνῶν, ὅπου παρουσιάζονται βουκολικὰ ἢ κυνηγετικὰ ἐπεισόδια²⁸. Ἐπίσης ἀπεικονίζονται μεμονωμένα εἶδη ζώων, ὅπως ἔρπετὰ ἢ πτηνὰ.

Οἱ εἰκονογραφήσεις αὐτὲς δὲν περιορίζονταν μόνο στὸν «κοινὸ οἶκο», δηλ. στὴν οἰκία τῶν εὐγενῶν, ἀλλὰ, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὴν σχετικὴ ἐπιστολὴ, διακοσμοῦσαν καὶ τοὺς ναοὺς. Ἐπρόκειτο φυσικὰ γιὰ συνυπαρξὴ χριστιανικῶν καὶ παγανιστικῶν θεμάτων, ποὺ, ἐκτὸς ἄλλων, ὀφείλονταν στὴν ἀντίληψη τῶν «πλουσιῶν Ῥωμαίων εὐγενῶν, ὅτι, ὅ,τι θεωρεῖτο καλὸ γιὰ τοὺς οἴκους τους, θεωρεῖτο ἐξίσου καλὸ γιὰ τοὺς ναοὺς τους»²⁹.

Ἐνώπιος σὲ μία τέτοια κατάσταση ὁ ὅσ. Νεῖλος καλεῖται νὰ δώσει ἀπάντηση σ' ἓναν ἐκπρόσωπο τῶν τάσεων αὐτῶν, ποὺ ὅμως σὲ ἀντίθεση μὲ ἄλλους ἐμφανίζει τὴν ἀνάλογη πνευματικὴ εὐαισθησία, ὥστε νὰ συμβουλεύεται τὸν αὐθεντικὸ πνευματικὸ ἄνθρωπο τῆς ἐποχῆς του.

Ἡ ἀπάντηση τοῦ ὅσ. Νεΐλου, παρόλο ποὺ εἶναι περιορισμένη στὰ στενὰ ἐπιστολικά της πλαίσια, δὲν παραμένει μία ἀπλή ἀπάντηση σὲ ἓνα ἀτομικὸ πρόβλημα, ἀλλὰ, «ὅπως τόσες πολλὲς ἀπὸ τίς ἐπιστολὲς τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, προορίζεται γιὰ εὐρύτερη κυκλοφορία γιὰ νὰ ἐφοδιάσει (ἐν τὸ χριστεπώνυμο πλήρωμα) μὲ ἓνα γενικὸ ὁδηγὸ πάνω στὴν ἐκκλησιαστικὴ διακόσμηση»³⁰.

Ὁ ὅσ. Νεῖλος προσπαθεῖ μὲ διακριτικὸ τρόπο ν' ἀπαγκιστρώσει σταδιακὰ τὸν ἐρωτῶντα ἔπαρχο, ἀλλὰ καὶ τοὺς λοιποὺς τυχόντας ἀναγνώστες τῆς ἐπιστολῆς, ἀπὸ τὴν προσκόλληση στὸ ὑλικὸ φρόνημα ὅσων σχετίζονται μὲ τὸν οἶκο τοῦ Θεοῦ. Στὴν, δίκην εἰσαγωγῆς, ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς τοποθετεῖ ἐξαρχῆς τὸ πρόβλημα αὐτὸ διὰ τῆς προβολῆς τοῦ πνευματικοῦ στοιχείου, ποὺ ἐκφράζεται διὰ τῆς ἐξεικόνισεως τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ὑπὲρ Αὐτοῦ ἀθλησάντων ἁγίων μαρτύρων, σὲ ἀντιπαραβολὴ τοῦ καθαρῶς ἀνθρώπινου καὶ ὑλικοῦ στοιχείου, ποὺ ἐκφράζεται στὴν ἀπεικόνιση θηρευτικῶν ἢ ἰχθυαλιευτικῶν σκηνῶν, μὲ ἀπώτερο στόχο τὴ βίωση αὐτοῦ τοῦ ὑλικοῦ φρονήματος, ἐφόσον προκαλεῖται διὰ τῶν σκηνῶν αὐτῶν «ἡδονὴ ὀφθαλμῶν»³¹.

28. Cyril Mango, *The Art of the byzantine Empire 312-1453: Sources and Documents* (Englewood Cliffs <N. J.> 1972) 34.

29. A. Cameron, *The authenticity...*, σελ. 190.

30. Ἀυτόθι.

31. PG 79, 577C.

Ἡ πρόθεση τοῦ ὁσ. Νείλου, ὅπως ἀναδύεται μέσα ἀπὸ τὴ σκέψη του, εἶναι νὰ δείξει, ὅτι ἡ εἰκονογράφηση, καὶ μάλιστα ἱερῶν προσώπων, ὅπως οἱ ἅγιοι μάρτυρες καὶ κυρίως ὁ ἴδιος ὁ Χριστός, εἶναι γεγονόςς τελείως διάφορο ἀπὸ τὴν αἰσθησιακὴ συνείδηση καὶ διάθεση, καὶ πολὺ περισσότερο, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνυπάρχει στὴ λατρεία αὐτὴ ἡ σύγχυση τῶν ὁρίων ὕλης καὶ εἰκονιζομένων προσώπων. Ἡ πρόθεση αὐτὴ ἐκφράζεται μὲ τὸ σχόλιο τοῦ Ὁσίου, «ὅτιπερ νηπιῶδες ἂν εἴη καὶ βρεφοπρεπὲς τὸ τοῖς προλεχθεῖσι (δηλ. εἰκόνες ἀπὸ τὴ φύση καὶ τὴν καθημερινὴ ζωὴ) περιπλανῆσαι τὸν ὀφθαλμὸν τῶν πιστῶν»³². Μία τέτοια στάση ἀπορρίπτεται, ἀκριβῶς διότι πρόκειται περὶ κοῦκου Θεοῦ», ὅπου πρωτεύουσα θέση ἔχει τὸ πνεῦμα καὶ ὄχι ἡ σάρκα.

Μὲ τίς παρατηρήσεις του αὐτὲς ὁ ὁσ. Νεῖλος ἐπιχειρεῖ νὰ καθορίσει ἓνα συγκεκριμένο πνευματικὸ προσανατολισμὸ, ὁ ὁποῖος νὰ βασιζέται στὸ «στερρὸν καὶ ἀνδρῶδες φρόνημα»³³ τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων, ποῦ ἐνισχύεται μὲ τὴν ἀπουσία τῆς ἐξάρτησης ἀπὸ τὴν ὕλη καὶ τὴ βίωση τῆς θεολογίας τῆς ἐξάρτησης ἀπὸ τὸ Σταυρὸ, ἐφόσον, «δι' ἑνὸς ... σωτηριῶδους σταυροῦ τὸ τῶν ἀνθρώπων διασώζεται γένος, καὶ τοῖς ἀηλιπισμένοις ἐλπίς πανταχοῦ κηρύσσεται»³⁴. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Ὁσίου στὴ θεολογία τοῦ Σταυροῦ εἶναι ἡ θεμελιώδης εἰσαγωγή στὸ θέμα τῆς θεολογίας τῶν εἰκόνων.³⁵

Ἐξάλλου, ἡ ἐξεικόνιση τοῦ Σταυροῦ, κατὰ τὸν ὁσ. Νεῖλο, πρέπει νὰ πλαισιώνεται ἀπὸ τίς ἁγιογραφικὲς παραστάσεις ἱστοριῶν Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης. Οὐσιώδης προϋπόθεση στὴ θέση αὐτὴ τοῦ ὁσ. Νείλου εἶναι ἡ ἀνάθεση τῆς εἰκονογράφησης «χειρὶ καλλίστου ζωγράφου»³⁶. Ἄν καὶ τὸ σχόλιο αὐτὸ τοῦ ὁσ. Νείλου δὲν ἐπεκτείνεται, προφανῶς ἐννοεῖ τὴν ἀνάγκη ν' ἀποδίδονται μὲ ὀρθὸ τρόπο οἱ ἁγιογραφικὲς παραστάσεις, ὥστε νὰ προ-

32. Αὐτόθι. Οἱ ὅροι «νηπιῶδες» καὶ «βρεφοπρεπὲς», ἂν καὶ προσδιορίζουν κατάστασι πνευματικῆς ἀνωριμότητος, ἐντούτοις μὲ τὸν τρόπο ποῦ ἐκφέρονται ὑπενθυμίζουσι ὅτι ὁ πιστὸς βρίσκεται πλέον σὲ κατάστασι διαρκοῦς προόδου καὶ συνεχοῦς ὀρίμανσης. Πρβλ. τὸ τοῦ Ἁγ. Παύλου: «ὅτε ἡμῶν νήπιος, ἐλάλον ὡς νήπιος, ἐφρόνου ὡς νήπιος, ἐλογιζόμεν ὡς νήπιος· ὅτε γέγονα ἀνὴρ, κατῆργηκα τὰ τοῦ νηπίου» (Α' Κορινθ. 13, 11).

33. PG 79, 577D.

34. Αὐτόθι.

35. Ὁ ὁσ. Νεῖλος ἔχει ἀναφερθεῖ πολλὰ φορὲς στὴς ἐπιστολὰς του στὴ θεολογία τοῦ Σταυροῦ. Συχνὰ ἀναφέρεται στὰ γεγονότα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ποῦ προτυπώνουσι τὸ σημεῖο τοῦ Σταυροῦ (I βιβλίον ἐπιστολῶν 86, 87, 88, 91, 92). Ἐπίσης δὲν παραλείπει νὰ παρουσιάσει τὴν ἀντικειμενικὴ ἰσχύ τοῦ Σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ («τῆ γὰρ ἰσχύει τοῦ Δεσποτικοῦ Σταυροῦ κατεπατήσαμεν καὶ κατεπατήσαμεν καὶ ἐξεβιασάμεθα τὴν πρῶν ἡμῶν νικῶσαν καὶ ἀπατῶσαν καὶ ἐχθιαζομένην ἁμαρτίαν», I, 328), ὅπως καὶ τίς δυνατότητες ποῦ ἀπορρέουσι ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικὴ προσοικείωσι τῆς θεολογίας του («ἀλλ' ἔχεις ξύλον τίμιον τὸν Σταυρὸν τοῦ Κυρίου, ἐάν θελήσης, δυνάμενον γλυκᾶναι τὸ πικρὸν ὕδωρ τοῦ ἕθους σου», I, 106). Βλ. ἐπίσης II 304, III 29, 98, 278, 287.

36. PG 79, 577D.

καλοῦν τὸν ἀνάλογο σεβασμό, ὁ ὁποῖος ἀρμόζει στὸ Θεό, στὴ Θεοτόκο καὶ τοὺς ἁγίους Του, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς δυνατῆς αἰσθητικῆς τελειότητος νὰ ἀνάγουν μυσταγωγικῶς τὸν πιστὸ πρὸς τὸν ἅγιο κόσμον τοῦ Θεοῦ³⁷.

Εἰδικότερα, μία τέτοια θέση ἐκφέρεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ὅσιο, ὁ ὁποῖος τονίζει τὸν θεμελιώδη παιδαγωγικὸ χαρακτῆρα τῶν εἰκόνων. Ἡ «εἰκόνα» ἀναπληρώνει τὸ παιδευτικὸ κενὸ τῶν ἀγραμμάτων, προβάλλοντας στὴ θέση τοῦ κενοῦ αὐτοῦ τὴν «θεωρία τῆς ζωγραφίας», ἡ ὁποία λειτουργεῖ μὲ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ὅπως οἱ «Θεῖες Γραφές»³⁸. Ἔχει, ἐπομένως, χαρακτῆρα παιδαγωγοῦντα στὴν καλλιέργεια τῆς μνήμης τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἁγίων Του³⁹.

II. Ἡ λειτουργία τοῦ πρωτοτύπου καὶ ἡ σχέση του μὲ τὴν εἰκόνα.

Ὁ ὁσ. Νεΐλος δὲν προβαίνει σὲ λεπτομερῆ καθορισμὸ τῆς ἐκτάσεως τῆς παρουσίας τοῦ εἰκονιζομένου ἱεροῦ προσώπου (τοῦ Χριστοῦ ἢ τῶν Ἀγίων)

37. Πρβλ. ἐν προκειμένῳ τὶς κατατοπιστικὲς θέσεις τοῦ καθηγητοῦ Εὐάγγελου Θεοδώρου, Ἑπέχρονα μηνύματα τῆς Ἑβδόμης Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Ἐκκλησία», ἐν Ἀθήναις 1988, σελ. 56 κ. ἐξ. Ἐπίσης πρβλ. Βασ. Γιαννοπούλου, Αἱ περὶ τέχνης ἰδέαι τῆς Ζ' Οἰκ. Συνόδου, Ἀθήναι 1980.

38. W. Elliger, Die Stellung der alten Christen zu den Bildern in der ersten vier Jahrhunderten, Leipzig, 1930, σελ. 77. Ὁ παιδευτικὸς ρόλος τῆς εἰκόνας, ὡς βιβλίον ἀγραμμάτων, ἔχει τονιστεῖ κατ' ἐπανάληψιν ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀποτελεῖ πάγια παιδαγωγικὴ θέση. Ὁ Μ. Βασίλειος, μὲ παραστατικὸν τρόπο, ἐμφανίζει τὴν παιδαγωγικὴ αὐτὴ προσφορά τῆς εἰκόνας: «ἂ γὰρ ὁ λόγος τῆς ἱστορίας διὰ τῆς ἀκοῆς παρίστησι, ταῦτα γραφικῆ σιωπῶσα διὰ μιμήσεως δείκνυσιν» (Μ. Βασίλειου, Εἰς τοὺς Ἁγίους Τεσσαράκοντα μάρτυρας, PG 31, 508D - 509A). Μὲ βάση τὸ κείμενον αὐτὸ ὁ Ἱω. Δαμασκηνὸς σχολιάζει ἐκτεταμένως τὸν μοναδικὸ θεολογικὸ, παιδευτικὸ, ἀλλὰ καὶ ψυχολογικὸ χαρακτῆρα τῶν εἰκόνων: «Τί τούτων τηλαυγέστερον πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι βιβλοῖ τοῖς ἀγραμμάτοις, εἰσὶν αἱ εἰκόνες καὶ τῆς τῶν ἁγίων τιμῆς ἀσίγητοι κήρυκες, ἐν ἀήχῳ φωνῇ τοὺς ὀρώντας διδάσκουσαι καὶ τὴν ὄρασιν ἀγιάζουσαι; Οὐκ εὐπορῶ βίβλων, οὐ σχολὴν ἄγω πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν, εἴσεμι εἰς τὸ κοινὸν τῶν ψυχῶν ἰατροῦν, τὴν ἐκκλησίαν, ὡσπερ ἀκάνθους τοῖς λογισμοῖς συμπιγόμενος· ἔλκει με πρὸς θεῶν τῆς γραφῆς τὸ ἄνθος καὶ ὡς λειμῶν τέρπει τὴν ὄρασιν καὶ λεληθότως ἐναφίησι τῇ ψυχῇ δόξαν Θεοῦ». Παρὰ Bonif. Kottler, Die Schriften des Johannes von Damaskos, III, W. Gruyter 1975, σελ. 151 κ. ἐξ.

Στὰ ἴδια πλαίσια μὲ τὸ πιδὸ πάνω κείμενον τοῦ Μ. Βασιλείου ἐντάσσεται ὁ περιληπτικὸς χαρακτῆρισμὸς τῆς εἰκόνας ἀπὸ τὸν Γρηγ. Νύσσης, ὡς «γραφή σιωπῶσα» (Γρηγ. Νύσσης, Ἐγκώμιον εἰς τὸν Μέγαν Μάρτυρα Θεόδωρον, PG 46, 737). Γίνεται, λοιπόν, φανερό, ὅτι οἱ Πατέρες δὲν λησμονοῦν νὰ παρουσιάσουν τὶς ποιμαντικὲς καὶ ψυχολογικὲς διαστάσεις τῆς λειτουργίας τῶν εἰκόνων.

Γιὰ τὴν δύση βλ. Γρηγ. τοῦ Μεγάλου, Patrologia Latina Cursus Completus, 77, 1027 κ. ἐξ. Ἐπίσης πρβλ. Ernst Kitzinger, The cult of images in the Age before iconoclasm, The Dumbarton Oaks Papers, 8 (1954), σελ. 136, J. M. Hussey, The Orthodox Church in the byzantine Empire, Oxford 1986, σελ. 32. PG 79, 577D.

στην ὕλική εἰκόνα, παρά τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀξίωματικὴ διατύπωση τοῦ Μ. Βασιλείου ὅτι «ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει»⁴⁰, διὰ τῆς ὁποίας συνοπτικῶς ἀναπτύσσεται ὅλη ἡ περὶ εἰκόνων θεολογία, εἶναι σύγχρονη τοῦ ὁσ. Νείλου καὶ τοῦ προσφέρει τὴ βάση γιὰ μιὰ περαιτέρω σχετικὴ ἀνάπτυξη.

Ὁ ἐρευνητὴς τῶν κειμένων τοῦ ὁσ. Νείλου, ποὺ στοχεύει στὴν ἐπισημάνση εἰκονολογικῶν στοιχείων, σταματᾷ κυρίως στὶς σκέψεις τοῦ ὁσ. Πατρὸς, ποὺ ἀναφέρονται στὴ σχέση Θεοῦ - Πατέρα καὶ Θεοῦ - Υἱοῦ. Σ' αὐτὴ τὴ σχέση θεμελιώνεται, ἴσως, θεολογικὰ ἡ βασικὴ ἔννοια τῆς εἰκόνας. «Ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐγεννήθη ὁ Υἱός, ὁ ζῶν λόγος, καὶ Θεὸς ὢν, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὢν, οὐχὶ προγενόμενος ὑπάρχων πρὸ τῶν αἰώνων, οὐχὶ προσκτισθεὶς ὕστερον. Υἱὸς οὐχὶ κτίσμα, ποιητὴς οὐχὶ ποίημα, κτίστης, οὐχὶ δὲ κτίσμα. Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, ἐμὰ ἐστὶν»⁴¹. Στὸ σημεῖο ἀκριβῶς αὐτό, ὁ ὁσ. Νεῖλος τονίζει μιὰ βασικὴ θέση τῆς θεολογίας τῶν εἰκόνων, ἀν καὶ βέβαια πρέπει νὰ τηρηθοῦν οἱ ἀναλογίες, ἐφόσον ἀναφέρεται στὴ σχέση Θεοῦ - Πατρὸς καὶ Θεοῦ - Υἱοῦ: «Τῶ ὄντι γὰρ εἰκόνος ἐστὶ τὰ πάντα, ὅσα πρόσεστι τῇ πρωτοτύπῳ μορφῇ»⁴².

Τὸ πρωτότυπο εἶναι ἡ αἰτία τῆς «εἰκόνας»⁴³ (ἀκριβῶς μὲ τὴν ἀναλογία τοῦ «ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐγεννήθη ὁ Υἱός») καὶ ἡ «εἰκόνα» εἰκονίζει τὸν «χαρακτῆρα»⁴⁴ τοῦ «πρωτοτύπου» ὄχι μόνον διασώζοντας τὴ μορφή του, ἀλλὰ καὶ διατηρώντας μὲ τὸ πρωτότυπο μιὰ ἐσωτερικὴ ὄντολογικὴ σχέση, ποὺ ἀποκαλύπτεται στὸ μεσιτικὸ ρόλο τῆς «εἰκόνας» πρὸς τὸ «πρωτότυπο».

Κατὰ τὸν ὁσ. Νεῖλο ὑπάρχουν διάφοροι τρόποι ν' ἀποκαλυφθεῖ αὐτὴ ἡ ὄντολογικὴ σχέση εἰκόνας - πρωτοτύπου. Ἀρχικῶς διὰ τῶν εἰκόνων, ὅπως βεβαιώνει ὁ ὁσ. Νεῖλος, ὁ πιστὸς ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀναχθεῖ στὴ μνήμη

40. Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πρὸς τὸν ἐν Ἁγίοις Ἀμφιλόχιον ἐπίσκοπον Ἰκονίου, PG 32, 149C.

41. Ἰωάν. 16, 15.

42. PG 79, 357C. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος διὰ τοῦ παραδείγματος τῆς εἰκόνας τοῦ βασιλέως παρέχει ἐρμηνευτικὴς δυνατότητες γιὰ τὸ, μεταγενέστερο τοῦτου, κείμενο τοῦ ὁσ. Νείλου: «ἐν γὰρ τῇ εἰκόνι τοῦ βασιλέως τὸ εἶδος καὶ ἡ μορφή ἐστὶ, ... ἡ γὰρ ἐκεῖνου μορφή καὶ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἡ εἰκὼν...» (Μ. Ἀθ. ν. α. σ. ἰ. ο. υ., Γ' Κατὰ Ἀρειανῶν, PG 26, 332A κ. ἐξ.). Ἐξάλλου εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ διατύπωση τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, ὅπως αὐτὴ περιέχεται στὴν προσφώνησή του πρὸς τὸν Βασιλέα Θεοδοσίο: «Αἱ δὲ εἰκόνες ὡσπερ τὰ ἀρχέτυπα· δεῖ γὰρ οὕτως αὐτάς καὶ οὐχ ἑτέρως ἔχειν» (PG 76, 1153C).

43. Κατὰ τὸν ὁσ. Θεόδωρο τὸν Στουδίτη, στὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ τὸ «πρωτότυπο» εἶναι ἡ φυσικὴ ὑπαρξὴ καὶ «διαγραφή» τοῦ Χριστοῦ, γεγονός, ποὺ παρέχει τὴ δυνατότητα τῆς τεχνικῆς ἀπεικόνισής του. Οὐσιαστικῶς τὸ πρωτότυπο εἶναι καὶ αὐτὸ εἰκόνα, «φυσικὴ εἰκόνα», ἡ ὁποία καὶ ἀποσφραγίζεται στὴν τεχνητὴ (Θεοδώρου Στουδίτου, Ἀντιρρητικὸς Γ', PG 99, 429A).

44. PG 79, 580D.

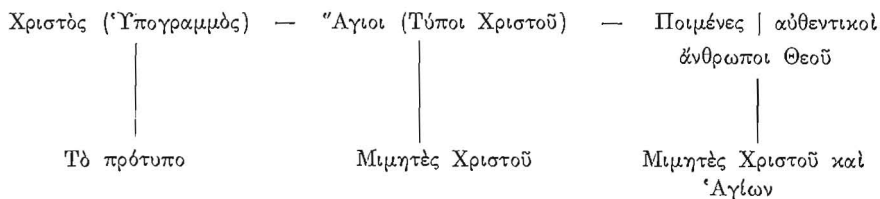
καὶ ἄρα στὴν ἐσωτερικὴ σχέση μετὰ τὰ ἱερὰ πρόσωπα τῶν ἁγίων, οἱ ὁποῖοι εἶναι «οἱ γνησίως τῷ ἀληθινῷ Θεῷ δεδουλευκότες»⁴⁵. Ἡ ἀναγωγὴ αὐτὴ πρὸς τοὺς ἁγίους⁴⁶ διεγείρει συγχρόνως στὸν πιστὸ τὸ αἶσθημα τῆς «ἀμιλλας», τὸν πόθο νὰ ἀγωνιστεῖ ὑπὲρ «ἀοιδίμων ἀριστευμάτων», ὥστε νὰ προσεγγίσει διὰ τῶν ἀγωνισμάτων αὐτῶν τοὺς προτιμήσαντες «τῶν βλεπομένων τὰ μὴ δρώμενα»⁴⁷.

45. PG 79, 577D.

46. Ὁ ὁσ. Νεΐλος ὑπογραμμίζει ἰδιαίτερος τὴν ἀρετὴ τῶν ἁγίων καθὼς καὶ τὴν σχέση τους μετὰ τὸν Χριστὸ, διότι ξεκινώντας ἀπὸ τοὺς ἁγίους τῆς Παλ. Διαθήκης καὶ συνεχίζοντας στὴν Καινὴ Διαθήκη καὶ τοὺς χρόνους τῶν Μαρτύρων, ἐπιθυμεῖ νὰ καταλήξει στὴ δυνατότητα ἀγιότητος τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ζεῖ σύμφωνα πρὸς τὴν ἐπιταγὴς τοῦ Θεοῦ. Τὴ δυνατότητα αὐτὴ τῆς ἀγιότητος τὴν ἀντιμετωπίζει ὡς μίαν ἱστορικὴν, ἀλλὰ καὶ πνευματικὴν διαδοχὴν τύπων, ὅπου λανθάνει τὸ στοιχεῖο τῆς «εικόνας», ὡς ὑπαρξιακῆς δυναμικῆς.

Ὁ Χριστὸς «παρέχων ἑαυτὸν ὑπογραμμὸν» (Α' Πέτρου 2, 21) δίνει τὴν δυνατότητα μίμησής Του σὲ ὅποιον τὸ ἐπιθυμεῖ (Ματθ. 16, 24· Μαρκ. 8, 34-35· Λουκ. 9, 23· Α' Κορ. 10-12). Οἱ ἅγιοι ἄνθρωποι εἶναι αὐτοὶ ποὺ ἔσπευσαν νὰ μιμηθοῦν τὸ βίβιο τοῦ Χριστοῦ. Διὰ τοῦ πνευματικοῦ τους βίου καταξιώθηκαν νὰ γίνουν «τύποι Χριστοῦ» (Νεΐλος, I Βιβλίο Ἐπιστολῶν, 265, 180C), οὕτως ὥστε ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος ποὺ «σπουδάζει» τὴν φιλίαν πρὸς τὸ Χριστό, νὰ ἔχει ἔγκυρο πρότυπό του τοὺς «φίλους Χριστοῦ», τοὺς ἁγίους (Νεΐλος, Περὶ Ἀκτημοσύνης, 19, 993B). Ζώντας τὸ βίβιο τῶν ἁγίων ὁ αὐθεντικὸς ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ καταξιώνεται ἀπὸ τὸ Θεὸ ν' ἀναγάγει τὴν προσωπικὴ ἐμπειρία του σὲ ἀγιότητα, οὕτως ὥστε, ἐνῶ ἀκόμα ζεῖ, νὰ καταστῆ αὐτὸς ὁ ἴδιος τύπος γιὰ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους (βλ. Α' Θεσσα. 1, 6-7). Ὁ ὁσ. Νεΐλος διευκρινίζει, ὅτι οἱ μοναχοὶ ἔχουν τὸ ἰδιαιτέρο χρέος νὰ καταστοῦν τύποι τῶν ἄλλων ἀνθρώπων (Περὶ Ἀκτημοσύνης 37, 1013CD) ἐνῶ ὁ ποιμὴν ἔχει χρέος νὰ καταστήσει τὸν ἑαυτό του «εἰκόνα ἀρετῆς...» (Λόγος Ἀσκητικὸς 35, 764B· Πρβλ. Α' Τιμ. 4, 12· Τίτ. 2, 7· Α' Πέτρ. 5, 3).

Οἱ πῦθ ἀνω σχέσεις θὰ μπορούσαν ν' ἀποδοθοῦν σχηματικὰ ὡς ἐξῆς:

Ἡ πῦθ ἀνω σχέση φανερώνει μίαν θεολογία εἰκονολογικῆς σχέσεως, ποὺ βιώνεται ὡς ἐμπειρικὴ πραγματικότητα. Ἄλλωστε, ὁ παιδαγωγικὸς ρόλος τῆς εἰκόνας ἐγκτεῖται στὴν κατεύθυνση τῆς βίωσης τῶν πνευματικῶν ἐμπειριῶν τῶν ἁγίων ἀνθρώπων τοῦ Θεοῦ. Οἱ ἅγιοι, ἔχοντας ὡς Ἵπογραμμὸν (εἰκόνα) τὸν Χριστὸ καὶ τὸν ἅγιο βίβιο Του, ἔγιναν Τύποι (εἰκόνας) γιὰ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ποὺ καλοῦνται μετὰ τὴν σειρά τους νὰ γίνουν Τύποι (δηλ. εἰκόνας) γιὰ τοὺς συναθρώπους τους, δηλ. νὰ γίνουν ἅγιοι.

47. PG 79, 580A. Πρβλ. τὸ τοῦ Παύλου: «μὴ σκοποῦντων ἡμῶν τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα· τὰ γὰρ βλεπόμενα πρόσκαιρα, τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα αἰώνια», Β' Κορ. 4, 18.

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ εἰκόνα ἀποκτᾶ συμβολικὸ χαρακτῆρα, ἐφόσον εἶναι σημαντικὴ ὄρατοῦ γεγονότος (τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἁγίου) ποῦ παρέδωκε τῇ ζωῇ του στὸ μὴ ὄρατὸ («τὰ μὴ ὀρώμενα»). Ἔτσι ἐπισημαίνεται ὁ παιδαγωγικὸς χαρακτῆρας τῆς εἰκόνας, ἡ ὁποία ἀναλαμβάνει νὰ ὀδηγήσει τὸν πιστὸ μὲσω τοῦ ὄρατοῦ στὸ μὴ-ὀρώμενο.

Ὡς τὴν πλέον χαρακτηριστικὴ μορφή παιδαγωγικοῦ ἔργου, ποῦ συγχρόνως ἀποκαλύπτει τὴν σχέση «πρωτοτύπου»-«εἰκόνας», ὁ ὅσ. Νεῖλος, προβάλλει τὴν θαυματουργικὴ εἰκόνα. Ἡ δυνατότητα αὐτῆ τῆς θαυματουργικῆς ιδιότητος τῆς εἰκόνας (διὰ τῆς ὁποίας πάντως ἐνεργεῖ ὁ Κύριος) ἐγκριταί στὸ διπλὸ ἔργο ποῦ αὐτῆ ἐπιτελεῖ. Ὅπως βεβαιώνει ὁ Ὁσιος, «διὰ τῶν θαυμάτων ὁ Κύριος τοὺς μὲν ὀλιγοπίστους καὶ τοὺς ἀπίστους πρὸς τὴν πίστιν βεβαίαν ἐκκαλεῖται, τῶν δὲ πιστῶν τὴν πίστην μᾶλλον καὶ τὴν ἐλπίδα αὖξει καὶ στιβαρὸν καὶ ἀσάλευτον ἐκφαίνει τὸ φρόνημα»⁴⁸.

Τὴν πεποιθήσῃ του αὐτῆ ὁ ὅσ. Νεῖλος τὴν ἐδραιώνει στὴ διήγηση σχετικοῦ περιστατικοῦ, ὅπου διαφαίνεται ἡ λειτουργικὴ δυνατότητα τῆς εἰκόνας. Τὰ κύρια πρόσωπα τῆς διήγησης αὐτῆς ἀνήκουν (σύμφωνα μὲ τὴν διάκριση ποῦ κάνει ὁ Ὁσιος πρὸς ἄνω) στὴν τάξη τῶν πιστῶν, οἱ ὁποῖοι ἔχουν περιέλθει σὲ ἀπελπιστικὴ κατάσταση. Πρόκειται περὶ δύο μοναστῶν τῆς ἐρήμου τοῦ Σινᾶ, πατρὸς καὶ υἱοῦ, Γαλατῶν τὴν καταγωγή, ποῦ κατόπιν ἐπιθέσεως βαρβαρικῆς νομαδικῆς φυλῆς, ὁ μὲν πατέρας διαφεύγει, ὁ δὲ υἱὸς συλλαμβάνεται καὶ ἡ ζωῇ του ἀπειλεῖται ἀπὸ ἄμεσο κίνδυνο. Οἱ δύο μοναχοὶ προσεύχονται ἀπὸ διαφοροτικὸ τόπο στὸν ἴδιο ἐφέστιο ἅγιό τους, τὸν ἅγιο Πλάτωνα⁴⁹, ὁ ὁποῖος καὶ θαυματουργικῶς διασώζει τὸν παῖδα, ποῦ ἀναγνωρίζει στὸ πρόσωπό του τὸν «χαρακτῆρα» τοῦ ἁγίου ποῦ προσκύνησε πολλὰ φορὲς σὲ εἰκόνα.

III. Ἡ ὀρθόδοξη καὶ ἡ αἱρετικὴ στάση ἔναντι τῶν εἰκόνων.

Ὁ ὅσ. Νεῖλος δὲν παραλείπει νὰ σημειώσει τὴ δεοντολογία τῆς ὀρθόδοξης τιμητικῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ καὶ νὰ καυτηριάσει τὴν δαιμονικῶν ἐπιρροῶν στάση ἔναντι αὐτῶν. Καὶ στὶς δύο αὐτὲς στάσεις ἔναντι τῶν ἁγίων εἰκόνων τὸ βασικὸ στοιχεῖο ποῦ κινεῖ σὲ συνάντησιν τῆς εἰκόνας εἶναι ἡ παράκληση-αἴτηση, ἀλλὰ μεταξὺ αὐτῶν τῶν δύο στάσεων ὑπάρχουν πολλὰ οὐσιώδεις διαφορῆς. Ὅπως ὁ Ὁσιος καθιστᾶ ἀντιληπτὸ, ἡ ἀποδοχὴ τῆς παράκλησης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ Θεὸ ἐξαρτᾶται πρωτίστως ἀπὸ τὸ πνεῦμα μὲ τὸ ὁποῖο ὁ πρῶτος προσεγγίζει τὴν εἰκόνα γιὰ νὰ προσευχηθεῖ καὶ νὰ τῆς ἀποδώσει τιμῆ.

48. PG 79, 580B.

49. Πρόκειται γιὰ τὸν Ἁγ. Πλάτωνα τὸν Ἀγκυρανό, ὁ ὁποῖος μαρτύρησε τὸ 296 ἐπὶ Διοκλητιανοῦ.

Ἡ ὀρθόδοξη στάση σκιαγραφεῖται ἀπό τόν ὅσ. Νεῖλο στήν προαναφερθεῖσα ξβ' ἐπιστολή. Ἡ στάση τῶν προσώπων τῆς προαναφερθείσης διήγησης καί ἰδιαίτέρως τοῦ γέροντος, κατὰ τήν παράκληση πρὸς τόν Θεόν, εἶναι στάση πένθους καί ταπεινώσης. Ἀντίστοιχη περιγράφεται καί ἡ στάση τοῦ υἱοῦ του. Ὁ Ὅσιος, στή συνέχεια τῆς διηγῆσεώς του, ἐπανέρχεται στά συστατικά στοιχεῖα τῆς παράκλησης, τὰ ὁποῖα ὀρίζει ὡς «εὐχή», «δάκρυα» καί «ἄλγος» καρδίας⁵⁰. Μὲ τόν τρόπο αὐτό σημασιοδοτεῖ τήν προσκύνηση τῆς εἰκόνας ὡς καρδιακὸ γεγονός πού ἀποτελεῖ ἰσχυρὴ πνευματικὴ ἐμπειρία ἀναγωγῆς πρὸς τὸ Θεό, ἀλλὰ καί κυρίως δυνατότητα ἔλξης τοῦ Θεοῦ!

Σημαντικὸ στοιχεῖο πού συνάγεται ἀπὸ τήν διήγηση εἶναι ἡ ἰσχὺς τῆς εἰκόνας «ἐν τῇ ἀπουσίᾳ της». Τόσο ὁ πατέρας, ὁ ὁποῖος βρῖσκεται σὲ μέρος ἔρημο, ὅσο καί ὁ υἱὸς ὁ ὁποῖος εἶναι αἰχμάλωτος, ἔχουν ὡς μόνη ἐνίσχυση τήν παρηγορία τοῦ ἀγίου, τὸν ὁποῖο γνώριζαν ἀπὸ τήν εἰκόνα του πού συνήθιζαν νὰ προσκυνοῦν. Δὲν ἀπευθύνονται, ἐπομένως, σὲ κάποιον ἅγιο ἄγνωστο ἢ κατ' ἔννοια μόνον γνωστό, ἀλλὰ στὸν ἐφέστιο ἅγιό τους, τοῦ ὁποῖου ἡ μορφή ἦταν οἰκεία σὲ αὐτοὺς ἀπὸ παλαιότερα χρόνια⁵¹.

Ἡ βασική, ὅμως, σημασία, ὡς πρὸς τὸ ὅλο θέμα, ἐντοπίζεται στὸν χριστοκεντρικὸ χαρακτήρα τῆς παρακλήσεως πρὸς τόν ἅγιο. Ὁ πιστὸς γέρων «τὸν Δεσπότην κατεδυσώπει Χριστὸν διὰ Πλάτωνος τοῦ πατριώτου μάρτυρος καμφθῆναι πρὸς οἰκτιρμούς... ὁ δὲ υἱὸς διὰ τοῦ αὐτοῦ παναγίου μάρτυρος τὸν Θεὸν παρεκάλει... κατελεῆσαι αὐτὸν καί ἐκτελέσαι θαῦμα»⁵². Ὁ ὅσ. Νεῖλος, παραλλήλως μὲ τήν διήγηση τῶν γεγονότων, σκιαγραφεῖ τὸ μεσιτικὸ ρόλο τῶν ἀγίων πρὸς τόν Χριστό, ἀποκλείοντας ἔτσι μία μορφή αὐτονομημένης λατρείας ἀγίου, πού ὡς τέτοια θὰ στερεῖτο ὀρθοδόξου φρονήματος. Ὁ Ὅσιος, μὲ τήν παρουσίαση συγκεκριμένων περιστατικῶν, δὲν περιορίζει τὸν πιὸ πάνω κίνδυνο σὲ θεωρητικὰ πλαίσια, ἀλλὰ φροντίζει νὰ τὸν κάνει ἄμεσα ὁρατό.

Ἡ ὄλη σχετικὴ προβληματικὴ τοῦ ὁσίου Νείλου ἀποκαλύπτεται καί σὲ κάποια ἄλλη ἐπιστολή του πού ἀπευθύνεται σὲ προβληματισμένο ἀξιωματοῦχο. Ἐκεῖ ὁμιλεῖ γιὰ ἀνθρώπους «διεφθορότας καί ἑναγεῖς καί σεσηπότας τοῖς ἐπιτηδεύμασιν»⁵³, οἱ ὁποῖοι ἐνεργοῦσαν (κατὰ τήν τιμητικὴ προσκύνηση τῶν εἰκόνων) μὲ βάση τὴ δαιμονικὴ τους πίστη καί ὄχι τὴν πίστη τους στὸν Θεό. Πρόκειται γιὰ περιστατικὰ μαγείας, κατὰ τήν τέλεση τῆς ὁποίας οἱ ἐνδιαφερόμενοι ἀκολουθοῦσαν ὀρισμένο τυπικὸ προσκυνηματικῆς λατρείας εἰκόνων.

Κεφαλαιώδους σημασίας στὸ τυπικὸ αὐτὸ ἦταν ἡ κατασκευὴ σχετι-

50. PG 79, 581A.

51. PG 79, 580D.

52. Αὐτόθι.

53. PG 79, 308D.

κῶν εἰκόνων «δῆθεν ἁγίων» ἀπὸ τοὺς τελοῦντες τὴ δαιμονικὴ λατρεία. Ἡ εἰκόνα τοῦ «δῆθεν ἁγίου» ἐνισχυόταν μὲ ἀναθήματα, τὰ ὅποια θὰ συνοδεύονταν μὲ ἱκετήριες εὐχὲς καὶ προσαρμύζονταν («ἐγκατορύττουσι») στὸ πίσω μέρος τῆς εἰκόνας⁵⁴.

Τὸ λειτουργικὸ τυπικὸ περιεῖχε δαιμονικὴ ἐπίκληση ποῦ ἀποσκοποῦσε «ἢ γυναῖκα ποιῆσαι μοιχευθῆναι, ἢ ἄνδρα θανατῶσαι, ἢ ἵππους κλάσαι», περιελάμβανε δὲ νηστεία (χαρακτηριζομένη ἀπὸ τὸν ὄσιο Νεῖλο «κατηραμένη καὶ βδελυρά»), ἀγρυπνία ἐνώπιον τῆς εἰκόνας καὶ προσευχὴ νήφουσα («γρηγοροῦσι ἐπικαλούμενοι») πρὸς τοὺς δαίμονας, «μέχρις ἂν τύχῃσι τῆς τούτων ἐμφανείας καὶ τινὰ μὲν εἰς ἔργα ἐξάγουσιν, ἐν δὲ τοῖς πλείστοις ἀποτυγχάνουσιν»⁵⁵.

Σημαντικὴ, ἐπίσης, διαπίστωση ποῦ ἐξάγεται ἀπὸ τὴν διήγηση εἶναι ἡ βεβαιότητα ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ περὶ τῆς δυνάμεως τῶν εἰκόνων. Ἄν καὶ ἡ περιγραφόμενη λατρευτικὴ στάση ἐνώπιον τῆς εἰκόνας ἔχει ἀρνητικὸ χαρακτήρα (δαιμονικὸ στοιχεῖο ποῦ ἐκδηλώνεται μὲ τὴν ἐπίκληση τῶν δαιμόνων καὶ ἔχει ὡς σκοπὸ τὴν ἐμφάνειά τους), ἐντούτοις ἀποτελεῖ μίμηση τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς λατρευτικῆς στάσης ἐνώπιον τῆς εἰκόνας. Τὸ γεγονός αὐτὸ μαρτυρεῖ τὴν πανθομολογούμενη δυνατότητα τῆς «εἰκόνας», ὡς θεολογικοῦ συμβόλου, νὰ συμβάλλει στὴν πρόοδο τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Τὴν δυνατότητα αὐτὴ προφανῶς εἶχαν ἀντιληφθεῖ οἱ ἱερούργοι μαγικῶν τελετῶν, γιὰ αὐτὸ καὶ ἀντέγραφαν μίαν θρησκευτικὴν στάση ποῦ ἀποδεδειγμένως, στὸν δικὸ της πνευματικὸ χῶρο καὶ στὸ πλαίσιο τῆς ὀρθόδοξης εὐσέβειας, ἀπέδιδε πνευματικὰ ὀφέλη.

Ὁ ὄσ. Νεῖλος διαφυλάττει τὴν ἀυθεντικότητα τῶν εἰκόνων τῆς Ὁρθόδοξης λατρευτικῆς ζωῆς, τόσο μὲ τὴν ἀρχικὴ καὶ κατηγορηματικὴ ἀποδοκιμασία καὶ ἀπόρριψη τῶν «εἰκόνων δῆθεν ἁγίων», ὅσο κυρίως, μὲ τὴν, δίκην ἐπιλόγου, προτροπὴ του πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα ἀξιωματοῦχο: «οὐκοῦν φυλάττω αὐτούς, μὴ ποτε παγιδευθῆς»⁵⁶.

Οὐσιαστικὸ συμπέρασμα ποῦ ἀπορρέει ἀπὸ τὶς θέσεις τοῦ ὁσίου Νεῖλου, σχετικὰ μὲ τὴν τιμητικὴ προσκύνηση τῶν ἁγίων εἰκόνων, εἶναι ὁ διαχωρισμὸς στὸν ὅποιο προβαίνει μεταξὺ τῶν ἀρνητικῶν μορφῶν λατρείας εἰκόνων καὶ τῆς ἀυθεντικῆς, μέσα στὰ ὀρθόδοξα πλαίσια, λατρείας τῶν ἁγίων εἰκόνων. Δὲν παρασύρεται στὴν ἀρνηση τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων γενικῶς, κρίνοντας

54. Αὐτόθι.

55. PG 79, 309A. Μία πτυχὴ τοῦ θέματος αὐτοῦ συζητεῖται στὸ ἔργο Θεοφίλου (ἐπισκόπου Καμπανίας), Ταμεῖον Ὁρθόδοξίας, Τρίπολις 1888⁶, ὅπου οἱ κύριοι συζητητὲς ποῦ προβάλλονται στὸ ἔργο αὐτὸ διαπραγματεύονται τὸ θέμα «ἔτι οὐ διὰ τῶν ἁγίων εἰκόνων ἐνεργεῖ ὁ Σατανᾶς, ἀλλ' ἀφ' ἑαυτοῦ πρὸς καταφρόνησιν τῶν εἰκόνων», σελ. 118 κ. ἐξ.

56. Αὐτόθι.

τὸ ὅλο ἀπὸ τὸ μέρος, ἀλλὰ φροντίζει νὰ ἀπομονώσῃ, κυρίως, τὴν αἴρεση. Ἡ στάση του αὐτῆ, ἀναμφισβήτητα, μαρτυρεῖ τὸν αὐθεντικὸ πνευματικὸ (καὶ ὡς ἐκ τούτου διακριτικὸ) ἄνθρωπο, τὸν ἄνθρωπο τοῦ Θεοῦ.

Ὡστόσο, ἡ πιὸ πάνω ἀναφορὰ ἀποτελεῖ μία ἐνδιαφέρουσα πηγὴ πληροφοροῦσα γιὰ τὶς καταχρήσεις ποὺ συνέβαιναν, ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ὁσ. Νείλου εἰς βάρος τῶν εἰκόνων καὶ οἱ ὁποῖες συνετέλεσαν καὶ αὐτές, σὲ κάποια χρονικὴ στιγμή, στὴν «ἐκρηξή» τῶν εἰκονομαχικῶν ἐρίδων, ὅπως τὶς γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν καταγραφὴ τους στὶς σελίδες τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μας Ἱστορίας⁵⁷.

57. Περὶ τῆς μαγικῆς καὶ γενικότερα δεισιδαιμονικῆς χρήσης τῶν εἰκόνων ἐκ μέρους τοῦ ἀπαίδευτου λαοῦ βλ. J. M. H u s s e y, ἀνωτ. μνημ. ἔργο, σ. 33, L. W. B a r n a r d, *The Graeco-Roman and Oriental background of the iconoclastic controversy*, Leiden 1974, σελ. 52. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ρασιοναλιστικῆς θεώρησης τοῦ γεγονότος τοῦ «θαύματος» ἡ σύγχυση, ποὺ παρατηρεῖται ἐν πολλοῖς μεταξὺ «μαγείας» καὶ «θαύματος» ὡς σωτηριώδους γεγονότος πίστεως σὲ ἔργα δυτικῶν ἐρευνητῶν. Πρβλ. E r n s t K i t z i n g e r, ἀνωτ. μνημ. ἔργο, σελ. 100 κ. ἐξ., ὅπου παρατηρεῖται μιὰ τέτοιου εἴδους σύγχυση.